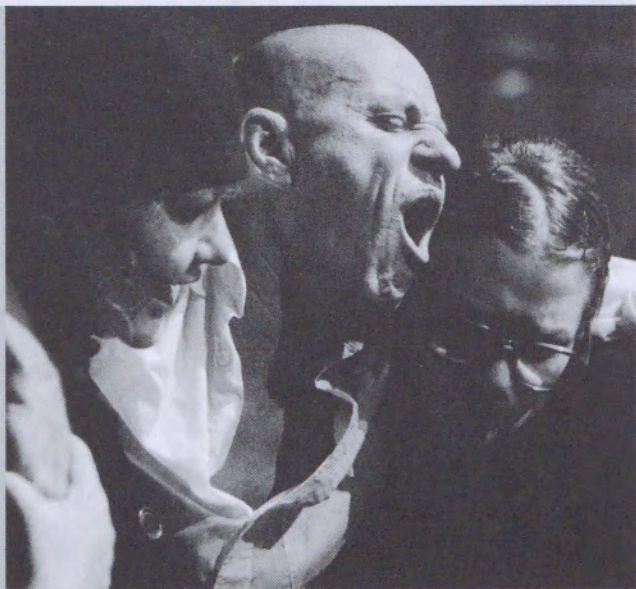

Demény Péter

A lélek pepita serpenyője

BÍRÓ JÓZSEF-PORTRÉ

Azt hiszem, azoknak a szótárából, akik így vagy úgy a színházról írunk (kritikát hetente vagy esszét olykorisággal), többnyire hiányzik az „el tudom képzelni” szókapcsolat. Pedig szükség lenne rá. A „hiteles” némileg poros és általános, a „remek” és társai („nagyszerű”, „kitűnő” és a többi) viszont egyenesen elnyűtt. Ezek a jelzők valami olyan profi hűvösséget árasztanak, amiért éppenséggel *nem* megyünk színházba; nem *színházba* megyünk. Az „el tudom képzelni” a nézőt is beleérti a folyamatba, aki nélkül nincs előadás – mégpedig olyan értelemben, hogy sokáig ott marad a szemében, az agyában és a létében, a lényében mindaz, amit látott.

Szerebrjakov a Ványa bácsiban
(Kézdi Imolával és Varga Csillával)

Bíró József az egyik legszínészebb színész, akit valaha látnom adatott. Márpedig őt a kezdet kezdetétől adatik látnom: 1986-ban kezdte kolozsvári pályafutását, amikor én már javában jártam a színházba; 2000-től szabadúszó, de továbbra is itt játszik a leggyakrabban.

„El tudtam képzelni”, hogy a *Rendőrség*-beli Fogollyal beszélgetek; el tudtam képzelni, hogy egyszer bekapog, és döbönt arcomba köszön az Ördög a Molnár-darabból; hogy rám csönget Ionesco Tűzoltóparancsnoka; hogy beengedem a *Kövekkel a zsebben* Jake Quinnjét, s csak utólag kezdek el töprengeni rajta, kit is engedtem be tulajdonképpen.

El tudtam képzelni mindezt egyrészt az *intelligenciája* miatt. Bármilyen szerepet játszott, mindig tudtam, az éppen aktuális alak mögött vibráló értelem húzódik meg, az működteti a fantáziámat. Ez az intelligencia tette formátumossá még akkor is, ha olyan patkányokat játszott, mint Ficsúr a *Liliomból*; ennek köszönhetően tudott *távolodva közeledni* például *A kék csodatorta* csodálatosan ostoba és érzelgős Papájához. Ez az intelligencia rázta már-már hisztérikusan a *Szemenszedett igazságban* (talán ebben láttam először), ezt fojtotta iszonyúvá számomra legnagyobb szerepeiben. Micsoda Biberach volt Árkosi Árpád *Bánkjában*! Csúszott, mászott, kúszott, hízelkedve fenyegetett, és végül lekúszott a pokolba. Micsoda Napkirály a Tompa-féle *Képmutatók cselszövésében*, milyen hidegen nagyszerű, milyen pitiánerül óriási, mennyire méltó ellenfele a Csíky András játszotta Molière-nek!

Mintha nem lettek volna idegei, s paradox módon mintha semmi másból nem állt volna, mint idegekből. Sütött és áradt belőle az *egzisztenciális mogorvaság*, lényének ez a furcsán rokonszenves jellegzetessége (ez különbözteti meg az értelem másik érzékeny megjelenítőjétől, Csíky Andrástól), amely érdekes módon két Csehov-darabban „jött át” a leginkább.

Az egyik az *Ivanov* volt az 1996–97-es évadban, a másik a 2008–2009-es évad *Három nővére*. Az előbbiben Bíró Koszihot, az utóbbiban Szoljonijt adta. Mindkét figura „éppen csak ott van”, jelentős-jelentéktelenül, ahogy egyedül Csehov tudja „odatenni” az ilyen alakokat. „Ritkán látni színpadon ilyen ragaszkodást egy kis pepita párnához és ilyen elementáris hitet a szanzaduban. Bíró József precíz, ugyanakkor gazdag fantáziáról valló szerepépítkezései, a legkülönbélebb helyzetekre való könnyed, intelligens rácsatlakozásai tulajdonképpen már egyáltalán nem meglepőek, inkább azt lehet bámulni, hogyan tudja mindig belekombinálni magát nemcsak az adott figurába, hanem annak környezetébe is. Ide most kitalálja magának a kis pepita ülőpárnát, amit mindenfelé magával hord (akinek életprogramja a kártyázás, annak előbb-utóbb tényleg gondoskodnia kell egy ilyen hasznos kis darab beszerzéséről), jól bepakol uborkából és heringből, és persze rohannia kell tovább, de a múlt éjszakai vintezést még részletesen elmeséli” – írja Margitházi Beja *Bizonytalan filmosoly* című kritikájában a *SZÍNHÁZ* 1997/5. számában.

Mindig ilyeneket művel ez a színész – jól megtalálja a maga pepita párnáit. Biberach kígyóságát, XIV. Lajos nyársat nyelt, sima keménységét, Jake Quinn slampos-

FENT: A Kövek a zsebben című előadásban (Hatházi Andrással)

JOBBRA: Szoljonij a Három nővérben (Péter Hildával)

ságát ugyanígy találta meg. De Csehovnál valahogy többről van szó. „Ha ez a gyerek az enyém volna, megsütném serpenyőben és megenném” – az ilyen mondatokban az ember és a színész *egyszerre* nyilvánul meg. Az ember mint olyan lény, aki nem tudja, mibe vetették, s ezt a bizonytalanságot a keserűség biztonságába fordítja át. Ilyenkor borzong bele a néző abba, mennyivel több a színház, mint esténk üres érdekessége, felületes frivolitása. Nem hiszem, hogy Bíró és Szoljonij párhuzamba állítása pusztán írói *trouvaillé*. Olyan színésztől beszélünk, aki nem klasszikus vonásaival, nem is sztentori hangjával tölti fel alakításait. Ő a *par excellence modern*, kortárs figura: aki úgy figyelemre méltó, hogy nincs benne semmi különleges. Aki valahogy attól főszereplő, hogy egyáltalán nem főszereplő; aki azért *valaki*, mert *bármelyikünk* lehetne.

És az erdélyi színjátszásban, ahol négy vagy inkább hat évtizeden keresztül szinte kizárólag a *szóra* esett a hangsúly, még inkább modern színész Bíró attól is, amit főleg a *Kövekkel a zsebben* című darabban mutatott meg: a *teljesen interiorizált technika* révén. „...nagyon nehéz tetten érni azt a pillanatot, amikor (az előadás talán legszebb jelenetében) Bíró József hol Mickey (az egyetlen túlélő statisztá), akit kidobnak, mert nem bírt józan maradni a temetésen, de ő inkább a saját lábán távozik, hol pedig Jake Quinn, aki vissza akarja tartani. Kettejük huzakodása egyetlen színész bámulatos teljesítménye révén: íme, az előadás dióhéjban” – írtam annak idején (*Krónika*, 2002. március 15.). Nyolc éve még nem tudtam ilyen pontosan megfogalmazni az alakítások (Bíró szereplőtársa: Hatházi András) titkát: azt, hogy miközben a színészek technikai tudásuknak köszönhetően folyamatosan *kívül vannak* a megformált alakokon, tehetségüknek és beleérző képességüknek hála *belül is kerülnek*, s mert a váltások követetetlen gyorsasággal villódnak, mindez iszonyú terheket ró rájuk, hiszen úgy kell átélniük az éppen soron levő alakot, hogy közben már gyakorlatilag a másakra gondolnak, de az idézett jelenetben ez a „közben” sem létezik tulajdonképpen. „...rengeteg tudatosság társul az örülethez” – nyilatkozta nemrég (Bíró Józseffel Láng Zsolt beszélgetett: *Látó*, 2009/8–9.), s ebből a mondatból az is világossá válik, hogy Bíró miért úgy

kiváló partner, ahogy még a jó színészek mindegyikéről sem mondható el: formaérzéke, gyorsasága, mindig ellenőrzött szenvedélyessége, kifogástalan ösztönei teszik azzá. Egy sérülékeny, pontos ember.

Andrei Șerban *Ványa bácsijának* Szerebrjakov professzoraként a szerep szerint egészséges, mint a makk, de azt játssza, hogy beteg; pózol, és olyan tangót jár, amilyentől mindenki felhorgad az erotika; mindazt az élethazugságot, amit Csehov megírt a darabban, Bíró egyértelműen, mégis árnyaltan mutatja meg; tagja ennek a látszatközösségnek, s a látszaton túl mégis kilóg belőle, mert bizonyos értelemben ő maga irányítja.

Bíró József felvételei

Itt kell egy pillanatra eltöprengenem Bíró József beceneve – Ló – fölött. Ha a sebezhetőség felől közelítek, a karcosságot találok meg. Talán a megidézett állapot munkabírása a magyarázat (mindannyian emlékszünk az *Állatfarm* feledhetetlen Bandijára, aki akkor is cipel, amikor mások pihennek). Vagy az áramvonalasság, amely első pillanattól nyilvánvalóvá teszi, hogy ez az ember mindent tud, amit testtel tudni lehet. Nem tudom „a” magyarázatot, de mélyen jellemzőnek érzem, hogy *éppen ő* kapott egy szótagos, könnyen megjegyezhető becenevet, ő, aki visszahúzódik és rejtőzködik. „...nem vallásos, nem ateista, nem művelt, nem műveletlen, nem aljas és nem tiszta, hanem *király*” – írtam a *Szabadság* 1997. február elsejei számában a *Képmutatók cselészövése* kapcsán, és most is azon töprengök, rajta kívül ugyan ki tudta volna ilyen hitelesen megjeleníteni a felülálló kívülállást. Aki sok ilyen szerepet játszik, és jól játssza el őket, annak egzisztenciálisan is folyamatosan a határon kell lennie.

Ez a keserű rezonőr májusban volt ötvenéves, de kortalan, mint az intelligencia nyugtalan mogorvasága. Szikár zárkózottságával, gumyszerű mozgékonyaságával, rugalmas és kísérteties tenorjával a kolozsvári társulatnak éppoly stabilan változó tagja ő, akár a létezésnek.